ТОДІ, ЯК АКАЦІЇ ЦВІЛИ І

...Розкішно цвітуть акації. Білим гіллям зазирають вони в самісінькі вікна. Ще рано. Припікає. Збирається на дощ. Акації пахнуть. В хаті душно. Пахощі акацій дратують нерви.

Аптекар пан Вітольд Диновський дуже неспокійний. Він дожидає лікаря, а лікар чомусь так довго бариться, не йде.

В аптеці нема нікого. Душно. Сьогодні на містечку торг, і одна за одною торохтять попід аптекою підводи, збиваючи куряву.

Пан Вітольд причинив двері, щоб менше налітало пороху. А лікаря нема та й нема.

За стіною чути ступні. Це ходить по хаті, з одного кутка до другого, аптекарів син Вітя.

"Як він давно вже ходить. Цілу ніч не лягав, не роздягався. Ввесь час ходить, ходить..."

І, прислухаючись до ходи свого сина, пан Вітольд ще дужче хвилюється: чом це не йде лікар. Він боїться за Вітю, сподівається, що от-от трапиться ще одне лихо, нове горе впаде йому на голову.

Вітя чудний якийсь приїхав з Варшави. Пан Вітольд бачить, що він хворий, що болить йому душа, що якісь страшні думки посіли Вітину голову.

І так саме і в пана Вітольда починає боліти душа, і одна за одною неспокійні, лиховісні думки снуються в голові. Вони печуть старому аптекареві душу, сповивають її смутком і жахом.

А Вітя ходить, ходить, ходить... Кожен його ступінь прикро вражає батькове серце, одбивається там болем пекучим.

Пан Вітольд і собі починає ходити по аптеці. Пляшечки на поличках бряжчать від його ходи. Аптекар спиняється, слухає... Ні, Вітя ходить, ходить...

"Он там, у тім кутку, ступнів на хвилинку не чути. Це він повертається там... А тут, з цього краю, чути виразно. От, знов не чути. Так... так... повертається там".

Прислухаючись до ходи свого сина, аптекар хоче відігнати оті навісні думки, та важко їх збутись...

О, які ж вони настирливі!

Прийшов лікар, високий, нужденний. Він ходить великими ступнями, не, володіючи своєю постаттю. Це робить таке враження, ніби лікареві важко носити своє сухе, високе тіло, ніби щось тисне його зверху, важке, докірливе. І погляд у пана лікаря раз у раз такий сумний, глибокий: здається, що він дивиться своїм пацієнтам у саму душу і знає без слів, що в них болить, чого їм треба. Через це, мабуть, всі хворі люблять так лікаря Маркевича, йдуть більше до нього, ніж до огрядного пана Вітвіцького з холодними байдужими очима.

— Добридень, пане аптекарю.

— Здорові були, пане лікарю. Сідайте. Вибачайте, що я потурбував вас.

— Нічого, на те я лікар, і кожен має право турбувати мене. Хто в вас занедужав?

Лікар поволі сідає.

— А кому ж у мене, пане лікарю, занедужати? Вітя приїхав...

— Приїхав? — якось неначе байдужно спитав пан Маркевич і почав запалювати цигарку з.довгим мундштуком.

— Вже третій день як приїхав з Варшави. Я одразу помітив, що він хворий, що в його щось таке на душі негарне...

— На душі? Я цього сподівався...

— Ви сподівались?!

На який час обидва замовкли.

Пан Вітольд розумів, що саме хотів сказати лікар...

— Бачите, пане Вітольде, я добре знаю вашого Вітю. В його гарна, чула душа. Він раз у раз був нервовий.

Лікар балакав якось мляво, сумно, протягаючи слова.

— А тепер, пане Станіславе, він вернувся зовсім недужий. Вивчився на аптекаря, останній екзамен здав, та дуже-дуже він хворий... Йому розбито душу. Я бачу, що він не має сили жити. Ви знаєте, пане лікарю, чого йому так важко жити...

Лікар повів очима на пана Вітольда, помовчав та ще сумніше озвався:

— Я знаю... Ну, запевне, знаю... То ви боїтесь, що по' смерті вашої...— Лікареві затремтів голос— По смерті вашої дочки Зосі... Вітя не має сили жити?

— Так, боюсь я... Подивіться на його, розпитайте, що йому таке. Ви маєте право, вам краще спитати його, бо ви лікар.

В очах у пана Вітольда стояло благання.

— Він вас любить. Ви вмієте...

— Добре, я піду до Віті. Він там, у себе?

— У себе Та тільки не кажіть, що я послав вас до його.

Пан лікар пішов.

Аптекар чув, як він стукав у двері до Віті, як голосно привітався до нього, а далі не міг нічого розчути. Балакали тихо. Інколи тільки Вітя піднімав голос

До аптеки ввійшла молодиця і, плачучи, подала панові Вітольдові рецепта, вив'язавши його з хустки. Жінка говорила про свого чоловіка, що підірвався ще торік на панській роботі, а тепер, мабуть, помре; що не беруть його до лікарні, бо там повно слабих...

Молодиця плакала та крізь сльози все казала та казала про своє горе, але воно, це горе, було чуже панові Вітольдові і зовсім не проймало серця йому гострим болем, бо й так боліло серце від свого, ближчого горя.

Пан аптекар почав робити лікарство для молодиці.

II

Почувши лікарів голос, Вітя спинився посеред хати і спершу здивовано повів на нього очима, а далі пішов йому назустріч.

— Здорові були, Вітеку.

— Лікарю... здорові...

Вітя подав руку панові Маркевичу і стояв близько до нього, ввесь оповитий смутком. В очах у нього була втома, і туга, й скорбота. Кучеряве біляве волосся звисало йому нечісане на бліде чоло. На всій невеличкій худій постаті одбивалась туга стомленої душі.

Він трохи помовчав, а далі спитав пана Маркевича, і дивився на нього пильно, холодно.

— Вас тато прислав до мене? Ви прийшли гоїти мене? Лікар, не одповідаючи, перейшов хату, сів на ліжку

і так саме холодним поглядом дивився Віті в вічі. Стрілись очима. Віті важко було від упевненого лікаревого погляду: він у саму душу зазирав, ворушив її, скалічену, пригнічену.

— Чого ви прийшли? — ще раз спитав Вітя, і видко було, що він хвилюється.— Висповідати мене прийшли, чи як? Навіщо ви так... дивитесь так, пане лікарю?

Лікар помовчав і тихенько спитав:

У вас душа болить? — І показав йому місце поруч з собою на ліжку.

Вітя сів. Він почував, що якась сила тягне його до лікаря, цього гарного, милого пана Маркевича, якому не раз він змалку звірив свої таємниці, свої турботи. Здавалось Віті, що хоч він і не скаже йому, а лікар знає, добре розуміє... Та треба розказати йому те, що тягарем, каменем важким гнітить душу, треба, бо важко... бо душа вмирає від туги цієї, невимовно страшної, як смерть холодної...

— Так. Болить. Та дуже-дуже болить, пане Станіславе!...

Знов на хвилину замовкли.

— Що мені робити, любий пане Станіславе?

Лікар мовчав, не спускав очей з Віті. Він прорізував йому душу таким теплим, легеньким, та разом гострим поглядом.

— Я не можу жити! Несила моя отак жити!

І Вітя почав не спиняючись жалітись нужденним голосом, то спускаючи голову до колін, то одразу знов підносячи її.

— У мене на душі таке страшне... коїться, така невблаганна туга... А-а! пане лікарю! ви хвалились колись, що знаєте душу людини, що з вас мало не зробився психіатр добрий,— ну, то скажіть мені, чи можна жити з отакою душею? Тільки щиро, не так, як лікар, а як друг?

— З якою?

— З покаліченою, побитою. Ви ж психіатром збирались бути, пане Станіславе, то навіщо ж вам питати мене? Ви знаєте мою душу, по очах видко, що знаєте. Не знаєте? Ну, то, може, я вам розкажу...

Вітя замислився, замовк. По очах видко було, що йому важко ятрити словами болячки своєї душі.

— Коли я нагадаю... коли стане мені перед очима сестра Зося з тим одважним поглядом, з своєю зневагою до смерті, щось нашіптує мені, докоряє, пече душу мою прикрими словами: <<А ти б так не міг, не одважився б"... тоді я не знаю... не знаю, що робити з собою, де взяти сили, щоб жити, бо я... я б так не зробив. Це правда, я почуваю, що сам

занадто дорогий собі для того, щоб отак, як Зося, сестра моя, взяти жеребка та й піти на певну смерть. І сором пече мене вогнем, і плаче душа, але ж... Ну, скажіть же мені, любий, дорогий, чи не безглуздо отак умирати? Пішла, не влучила і застрілилась сама. Та хіба ж нема інших шляхів?

— Видко, не можуть знайти інших шляхів.

— Та що ж з того? За віщо вона вмерла? Той, кого стріляла, живий, а одважність Зосі, її презирство до смерті запалило душу братову... і сердешний хлопчик... Стась наш пішов на каторгу. А ми з татом сироти тепер. У нас покалічені душі.

Вітя одразу спинився.

— Та що я кажу! Що це я кажу, пане лікарю! Я думаю за себе тільки, дбаю про себе тільки... Сором мені, пане Станіславе, і цим соромом душу мені надвоє розбито! Ні, на більше, на безліч шматків дрібних... І кожен шматочок болить не так, як інші, своїм болем болить, пече мене своїм окремим вогнем! Кожен дрібний шматочок душі моєї, пане лікарю!! Розумієте? Болить. Я... я не доберу способу, не знаю, як рятуватись! Лікарю, хороший мій, хороший, вилічіть мене, щоб не боліла душа, щоб шматочків не було стільки, стільки болю, так багато страждання!

Вітя припав на плече до пана Маркевича і плакав: то тихенько, то знов голосніше він плакав. І був він тоді безпорадний, нещасний.

— Ви вмієте порятувати мене, пане Станіславе? — питав він плачучи.

— Вмію. Тільки так не треба. Треба бути спокійним, слухатись мене.

— І я видужаю?

— Видужаєте.

— Видужаю... Хе, хе... Але ж я не маю права бути дужим, не смію я жити!

Вітя підвівся і, немовби бачачи перед собою примари, нерішуче відхиляв їх від себе повільним рухом стомлених рук.

Лікар наблизився до Віті, пригорнув його до себе та взяв його за руки, що ними затулив він своє обличчя.

— Що вам таке? Уявляється щось?

— Нічого. Тепер уже нічого... пройшло. Правда, яка з мене мізерна непотріб? Яка полохлива тварюка? Ні, ні! Я не повинен жити, не повинен!

— Повинні,— упевнено озвався лікар.

— Навіщо?

— Для рідного.батька, для рідного краю.

— Яка з мене користь? Хіба рідному краєві моєму потрібні такі, як я? Хе, хе...

Вітя почав знов ходити по хаті.

Пан Станіслав стояв, тяжко замислився. Згодом він одразу ступив був до Віті, хотів, видко, щось казати йому, та спинився, не зважився.

— А-а-а,— протяг Вітя змучено-стомленим голосом.— Як болить, як дуже болить душа...

Тоді пан Станіслав наблизився, поклав руку йому на плече і тихенько озвався до нього:

— Вітю, знаєте, що я вам казатиму?

— Що?

— І в мене отак саме болить душа, так саме і я... Вітя повернувся до лікаря. Вони стояли при одчиненім

вікні, звідкіля падав на них обох ясний промінь сонця. Лікар помітив, як у Віті в очах одразу зажеврів радісний вогник.

— Із вас болить? А правда ж, у багатьох тепер болить на душі. Багатьом так саме важко жити, як і мені,— заговорив він дуже швидко, немов рубаючи кожне слово.

Але за мить знов загас той вогник. І знов смуток, і втома, і горі одбивались йому на обличчі.

— Вітю, я вам... повинен... я хочу сказати вам...

— Що? — неначе байдужно озвався Вітя.

Лікар помітив цей тон і те, що очі повились йому смутком.

— Ні, я вже... нехай колись іншим часом побалакаю з вами.

Вітя ходив по хаті, зігнувся, низько схилив голову. Здавалось, що це сум живий завітав до цеї хати: такий на вигляд був тепер Вітя.

Пан Станіслав, прощаючись, стиснув йому руку.

— Ви подивіться на мене, пане Вітеку, отже ж і я такий самий, але я живу... терплю. Ну, годі вам. Я випишу вам лі-карства на заспокоєння.

Вітя пішов за ним до дверей.

— Ви заходьте частіше. Разом будемо жалітись на життя, сумувати.

— Добре. Дякую...

Вітя сів на ліжку і довго думав.

Він думав про те, який він безсилий, непотрібний і нездатний. "Але ж лікар казав, що й він такий". І було не так уже важко, бо Вітя почував, що він не самотній в своєму смуткові, в безсиллі своєму, уявляв багато, тисячі, сотні таких, як сам... багато-багато скалічених душ... Він ліг і знов думав, думав про лікаря, про брата.

І брат Стась, і Зося — і вони такі були, але, мабуть, вміли таїтись, запалом рятувались. Ось через віщо Зося пішла на смерть, а Стась пішов на каторгу.

Він знемігся від думок, болю, одчаю і кріпко заснув. А прокинувся тоді вже, як сонце сідало.

III

Вітя підвівся.з ліжка, взяв скрипку і почав направляти струни. По сні він почував себе дужчим. Не було вже на душі того гострого болю страшного.

Струни попсувались, бо давно вже не грав Вітя.

Сонце сідало спочивати, заливаючи садок останнім теплим промінням. Насувалась разом з вечірньою добою тиша, спокій ніжний. І сама по собі душа проймалася тим ніжним утішним супокоєм. Вставало на серці бажання пожалітись комусь і тихо-тихенько заплакати.

Вітя заграв сумної мелодії народної пісні. Струни співали, ніжно-лагідно промовляла скрипка до серця. Вітя грав, і щось миле, втішне, разом з мелодією пісні, виринало з душі. Оживали згадки минулого.

Пан Вітольд кілька разів зазирав був у двері, але щоразу тихенько причиняв їх знов, вглядівши, що Вітя спить. Тепер він почув, що Вітя грає, і якось обережно ввійшов до нього в світлицю з лікарством у пляшечці.

Вітя побачив батька, але все грав та й грав. Скрипка щодалі виразніше й сумніше промовляла. Мелодія плакала, жалілась, зливалась з акордами надвечірньої тиші та з пахощами акацій.

Він скінчив і держав у руках скрипку, поводячи пальцями по струнах. Замислився. Неначе забув він і за батька, що стояв коло нього, і за все, за все.

— Вітеку, от тобі мікстура. Тричі на день треба пити.

— Ага, тричі на день? Ну, давай... питиму.

Пан Вітольд налив, дав випити. Вітя випив і скривився, бо гірке було лікарство.

Батько взяв у нього ложку і повернувся, щоб іти, та спинився і хотів, видко, щось казати. Вітя стояв при вікні, спиною до батька.

— Послухай, Вітеку...— обережно вдався пан Вітольд до сина.

— А що, тату? — Вітя повернувся до нього.

— Тобі краще, легше тобі.стало?

— Полегшало, але, тату, не питай мене... Я хочу подумати. Я не хочу нічого казати. Я от — гратиму, гратиму... Мені так добре.

— Та я ж... —

— Ні, ні, таточку, ти не гнівайся, не ображайся, дорогий мій!

Вітя стояв близенько од батька.

— Навіщо отсі сльози на очах у тебе? Я згодом, згодом-усе тобі скажу. Я от тільки подумаю. Мені треба подумати... Якось будемо вже жити. Кажуть нам, що ми повинні жити! Ну, йди. Не треба так дивитись на мене, жалібно так!

Пан Вітольд знов пішов був, але обернувся і спитав:

— Ти й з лікарем не хочеш балакати. Він питає, чи можна йому ввійти?

Вітя подумав і поклав на столикові скрипку, що знов узяв був у руки.

— Попросіть його, нехай прийде.

Вітя сів край вікна на стільці і дожидав пана Маркевича. Той увійшов зажурений, непевними ступнями.

— Мені полегшало, пане Станіславе!

— Це дуже добре. Може б, ви пішли зо мною в ліс або ж до річки?

— Ні. Мені краще сидіти в хаті.

— Ну, то я побалакаю з вами й тут. Вітя перелякано повів на нього очима.

— Ви не дивіться так. Я розмовлятиму з вами не так, як лікар. Вітю, треба бути спокійним. Ви знаєте... Я казав вам, що і в мене болить душа: це правда.

— Я ж вам повірив?

— У вас болить душа за вашою сестрою. Ви повинні знати, що я вашу сестру...

Вітя здригнув.

— Я болію душею за Зосею, бо... я любив її. Ніхто з вас цього не знав. Вона стала моєю жінкою.

— Зося? В 17 років?

— Так, так! Будьте спокійним.

Пан Маркевич узяв Вітину руку в свою.

— Простіть мене: я її любив, дуже любив... Голос лікареві затремтів.

— І я не міг її вдержати. Вона казала мені, що ніколи не буде нічиєю рабинею, що хоче бути вільною. Ось через віщо вона не схотіла повінчатись зо мною і до самої смерті зосталась вільною.

Пан Станіслав випустив Вітину руку і стояв перед ним безсилий і такий безпорадний.

— А ви не знали, що вона піде на смерть?

Вітя питав задавленим голосом, що скидався на хрипіння.

— Я знав. Ми були з Зосею в одній організації та разом брали жеребок. Зосі випало, і вона поїхала до Варшави. Я благав, щоб дозволила зробити це замість себе мені, ноги їй цілував... Вітеку, Вітеку, — застогнав лікар. І чути було в тім стогоні, яка велика мука в нього на душі.

— Але Зося хотіла бути вільною і сказала, щоб я виступив з організації, якщо вона вмре.

Вітя мимоволі відступив від лікаря і з жахом, з одчаєм дивився на нього.

— Вона казала, що тоді моя робота не буде чистою, бо я мститимусь за неї. І я поклявся. А тепер проклинаю себе самого! Коли б хто знав, як це важко, як дуже тяжко!

Лікар нервово перейшов у другий куток. У хаті потем* нішало, і в невиразнім освітленні темна, висока лікарева постать зливалась з сутінками і сіяла від себе сірий важкий настрій.

Вітя почував, яка гостра зненависть росте йому на серці, дужчає і приливає до горла, пече і давить разом.

— Пане Станіславе.

Вітя рішучою ходою наблизився до нього і пошепки сказав.

— Я за вас і за себе.

— Але ви не повинні.

— Через віщо?

— Треба шанувати нам пам'ять Зосі.

— Адже ж Стась помстився за Зосю і пішов на каторгу?! А я, мізерія нікчемна, сидю отут, нидію, міркую... Сором, сором!

— Ні, не сором. Жертва, Вітеку, повинна бути така чиста, як сонячний промінь.

Вітя замовк, сів на ліжко, поклав голову собі на коліна.

З садка лилося в хату тепле повітря, насичене гострими пахощами акацій. Ці пахощі ще більше дратували обом їм нерви, і обом не хотілося жити.

Довго отак сиділи вони. Згодом лікар підвівся і, прощаючись, промовив:

— Треба йти до пацієнтів, повертати людей до життя. Жити всім треба. Ми сироти, Вітеку, однаково нам тяжко на світі, але Зося казала, щоб я жив для неї, на спомин про неї. Треба жити, Вітеку мій, нічого не поробите! У вас єсть скрипка, єсть батько... а в мене от нема ні скрипки, ані батька... Нікого нема. Промайнула зірка та й зникла, згасла, зоставивши по собі ясний слід. Треба, Вітеку, жити. Бувайте...

Він пішов, і чути було, як пан Вітольд розмовляв з ним у аптеці.

А Вітя немов занімів: жах, та одчай, та несила жити міцно стиснула холодом йому душу. Було йому дуже важко

IV

Довго сеї ночі не лягав спати пан аптекар. У світлиці в Вітека ввесь час світилося, і сам він не виходив звідтіля. Пан Вітольд не раз підходив до дверей, тихенько прочиняв їх. Вітя сидів при столі і писав щось, інколи одхиляючись на стілець. Видко було, що він довго думає над тим, що пише.

Була вже перша година, коли пан Вітольд дуже неспокійний за сина, почав роздягатись. Він помолився, погасив світло і, важко зітхаючи, ліг у постіль. Він спав якраз під тією стінкою, за якою була Вітина світлиця. Крізь тонку стіну чути було мало не кожний рух. Аптекар затаїв дух і слухав. Предчуття якесь не давало йому спати. Чути було, як Вітя вставав од столу, ходив по хаті. Згодом він перехилився за вікно, мабуть, дивився, чи не світиться в батька. Пішов до дверей, вернувся, став край столу, шелестів папером і знов пішов до порога. Одчинив тихенько двері і не зачинив за собою. Наче підкрадаючись, пішов коридором і став коло батькових дверей.

Пан Вітольд хотів був озватись до нього, покликати, щоб увійшов сюди, але якийсь страх напав на нього і він притаївся, не ворушився.-Він пригадав, що Стась отак само блукав по хатах уночі, а ранком не знайшли його ніде, і він більше не вернувся додому. Від цієї думки ще більший жах узяв його.

Тим часом Вітя тихенько одчинив двері і ввійшов у аптеку. Ще страшніша думка промайнула в пана Вітольда. Він раптом схопився, накинув на себе халат і'босоніж побіг в аптеку. Він став на порозі.

Вітя засвітив свічку і, стоячи спиною до батька, хотів одчинити дверці цієї шафи, де стояла сама отрута, але там було замкнуто, а ключі пан Вітольд раз у раз мав при собі в кишені. Вітя силкувався одірвати дверці.

Пан Вітольд побіг і вхопив його з-за спини за руку. Свічка впала. Стало темно.

— Вітечку! Що ти хотів робити? — з ляком скрикнув аптекар.

— Нічого, нічого...— пошепки озвався Вітя.

— Хотів отруїтись? І ти? Покинути мене й ти наважився? А я ж? Як же б я був?

Вітя впав батькові на груди і міцно тулився до його.

— Батьку, батьку мій...— тільки й чути було, бо він, голосно хлипаючи, ридав.

Пан Вітольд, обхопивши сина за шию, почував, що в його руках зостався єдиний його рятунок. Він голубив цю дорогу голову з ніжним кучерявим волоссям, цілував її і плакав над нею старечими батьківськими слізьми.

— Важко мені, несила моя жити. Чом же ти не пустив мене туди... до Зосі ж?..

— Вітеку, не можна! А я ж живу... Для мене живи, хороший, синочку... Удвох будем...

І Вітя, і пан Вітольд — обидва голосно плакали в темній аптеці...

А надворі навкруги панувала темна, душна ніч. Зрідка повівав легенький вітрець і ніс за собою пахощі акацій. І вітер, і пахощі квіток навівали на землю якийсь втішний спокій. До втомлених, покривджених людей зазирав крізь вікна цей спокій нічної доби і нашіптував їм про кращі часи, про ясно-прозорі дні землі і казав, що треба жити!

Серпень, 1907 р.